

8. Проскурякова Н.А. Крестьянский поземельный банк // Отечественная история. – 1998. – № 3.
9. Личный состав Крестьянского Поземельного банка и его отделений. – СПб., 1892.
10. Кузнецов С.К. Крестьянский поземельный банк и его деятельность // Одесский вестник. – 1884. – № 80.
11. Пономарев Н.В. Крестьянский Поземельный банк и значение его для народного хозяйства. – СПб., 1894.
12. Пономарев Н.В. Содействие Крестьянского Поземельного банка в деле арендования крестьянами земель. – СПб., 1894.
13. Речь, сказанная П.С. Леонардом в Бессарабском дворянском собрании 11 января 1884 г. – Одесса, 1884.
14. Скалон В.Ю. Крестьянский поземельный банк и малоземелье // Новое слово. – 1906. – № 44-45.
15. Семенов П.Н., Салтыков А.А. Крестьянский банк и будущность русского крестьянства. – СПб., 1907.
16. Старый профессор. Замечательная эпоха русских финансов (Очерк экономической и финансовой политики Н.Х. Бунге и И.А. Вышнеградского). – СПб., 1895.
17. Гурьев А.Н. К реформе Крестьянского банка. – СПб., 1894.
18. Герценштейн М.Я. Аграрный вопрос. Национализация земли. Крестьянский банк. Выкупная операция. – М., 1905.
19. Зак А.Н. Крестьянский поземельный банк 1883–1910. – М., 1911.

Summary

None of credit-bank institutions of the Russian empire caused such a sharp criticism in the literature of the late XIX – early XX century as the Peasant land bank. Among contemporaries negative estimations of the Peasant land bank prevailed. Supporters of rendering assistance to peasants noticed only slow development of bank operations, and their opponents approved that the bank's activities were but harmful for agriculture as a whole. Each of the authors stated the ideas concerning the purposes, problems and the organizations of work in the bank.

М.В. Стопчак

ІСТОРІОГРАФІЯ ПЕРШОГО ЗИМОВОГО ПОХОДУ АРМІЇ УНР

Історія визвольних змагань українського народу доби Директорії позначена цілою низкою драматичних подій, однією з яких стала Листопадова катастрофа 1919 р. на українському фронті. Вона, за висловом І. Мазепи, мала згубні наслідки для подальшої української боротьби [1.-С.474].

Незважаючи на тимчасові перемоги над Добровольчою армією А. Денікіна, укладання перемир'я з польським військовим командуванням та підтримку директоріанського уряду повстанським отаманом Н. Махно, українська армія виявилась не в змозі утримувати наступ більшовицьких військ. Насамперед давалися взнаки політичні розбіжності між уенерівськими та галицькими лідерами. Після двох безуспішних військових нарад у Вінниці (28 жовтня) та Жмеринці (4 листопада) вищого командування Дієвої армії УНР та УГА за участю членів Директорії С. Петлюри та Є. Петрушевича стало зрозумілим, що галицьке командування націлене на перехід на бік Добровольчої армії з метою врятування УГА від епідемії тифу. Український фронт опинився під загрозою ліквідації. Є. Петрушевич 12 листопада 1919 р. висловився за угоду з А. Денікіним і, віддавши наказ про довершення цієї справи, виїхав до Відня. Дієва армія УНР під тиском Добровольчої армії змушена була відступити, і на лінії Проскурів – Старокостянтинів – Шепетівка фронт було ліквідовано [2.-С.129].

У своїй праці “Україна в огні і бурі революції” І. Мазепа підкреслює, що Листопадова катастрофа стала початком поразки української революції, оскільки Дієва армія саме після неї в страшних умовах “загальної руїни вела ще півроку героїчну боротьбу в ворожому запіллі (Зимовий похід), але це вже був тільки славний кінець революційно-визвольних змагань українського народу власними силами” [1.-С.474].

Після кількоденних нарад у Новій Чорторії і пошуків варіантів виходу з кризового становища український провід все більше схиляється до переходу до партизанських форм боротьби за незалежність України. У ці дні відбуваються спільні засідання представників уряду та вищого

командування армії УНР. Незважаючи на те, що залишки української армії були оточені з усіх боків (у Шепетівці – поляки, у Старокостянтинові – денікінці, Бердичеві – більшовики) дилема: капітуляція – або боротьба, була вирішена на користь останньої [2.-С.130]. Уряд УНР за участі командуючих військових формувань 6 грудня 1919 р. прийняв рішення розпочати партизанський рейд у запілля ворога і рушив через денікінські та більшовицькі тили по Україні. При цьому урядовці, які були делеговані до кожної дивізії як політичні референти, повинні були здійснювати зв'язок із Радою міністрів УНР та проводити політичну роботу серед українського населення в запіллі. Зимовий похід став спробою розпочати новий етап збройної боротьби за державну незалежність України. Звертаючи увагу на його важливе для УНР значення, І. Мазепа зазначав, що “Зимовий похід був найвищою точкою організаційної акції, на яку спромоглося в той час (після листопадової катастрофи 1919 р.) наше громадянство” [1.-С.503].

Метою пропонованої статті є вивчення розмаїтих оцінок українських вчених цієї важливої наукової і політичної проблеми, аналіз суперечливих сторін походу. Поставлено також завдання визначити ті питання, які досі були поза увагою дослідників та потребують подальшого висвітлення у вітчизняній науковій літературі.

В українській історіографії проблема Зимового походу привертала увагу багатьох дослідників. Ці події знайшли своє відображення у спогадах та наукових розвідках насамперед учасників Зимового походу, перші з яких побачили світ у часописі “Око”, який видавався у таборі українських військовиків, інтернованих у Калиші – “Зимовий похід”, “Значіння Зимового походу” [3; 4].

У 1920-1930-х рр. з'явилася низка праць і мемуарів, присвячених Зимовому походу. Переважна більшість них була написана безпосередніми учасниками рейду. У публікаціях М. Битинського “Во ім'я вірності, честі і слави (У 15 річницю Зимового походу)”, Д. Паліва “Зимовий похід”, П. Певного “За волю і державність. Похід українських армій в запілля ворога з 5 грудня 1919 року по 5 травня 1920 р.”, В. Трутенка “3-я Залізна дивізія з початку Зимового походу”, Ю. Гютюнника “Зимовий похід 1919 – 1920 рр.”, П. Феденка “Фермент нації (3 приводу роковин походу 6.XII.1919 – 6.V.1920)”, В. Филоновича “Зимовий похід”, Г. Чижевського “Коротка історія 3-ої Залізної дивізії” висвітлюються різні етапи Зимового походу [5-12].

У цей же час були опубліковані і більш ґрунтовні праці, авторами яких були провідні військові діячі та науковці. Серед них насамперед слід виділити монографії О. Доценка “Зимовий похід”, Б. Монкевича “Зимовий похід й остання кампанія Чорних Запорозжців”, М. Омеляновича-Павленка “Зимовий похід”, а також колективна монографія “Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.)” за редакцією І. Крип'якевича й Б. Гнатевича і збірник “Зимовий похід. 6.XII.1919 – 6.XII.1924” [13-17]. У більшості праць розкривається перебіг рейду, з'ясовуються маловідомі факти, подається перелік військових формувань та їх командирів тощо. Як зазначає у своїй книзі командуючий Дієвою армією УНР, керівник партизанського рейду у ворожому запіллі М. Омелянович-Павленко, на момент початку Зимового походу чисельність армії становила близько 10 тис. бійців, з яких понад 75% були поранені або хворі. Він також зазначає, що обрана форма рейду дозволяла у певний етап перетворити напівпартизанські формування у регулярні. З огляду на це, кожне армійське формування реорганізовувалося у дивізію із збереженням колишніх назв та структури. Основним завданням, яке ставило перед собою командування, було зміцнення кінних підрозділів та розформування всіх зайвих штабів [15.-С.38].

Монографія О. Доценка “Зимовий похід. 6.XII.1919 – 6.V.1920”, перевидана у 2001 р. видавництвом імені Олени Теліги, є одним з найбільш вагомих досліджень цієї проблеми. Надзвичайну цінність мають 210 документів, опублікованих автором. Це, насамперед, накази по Армії УНР, оперативні і політичні звіти, доповіді та повідомлення урядовців і військових, щоденник полку Чорних запорожців, матеріали, перехоплені у ворога тощо [13]. Автор відзначає, що 6 грудня 1919 р. уряд призначив до кожної дивізії політичних референтів, завданням яких було посередництво між населенням і армією, постачання армії зброєю та харчуванням, а найголовніше інформування українського населення України про військове становище і проведення серед нього політично-агітаційної праці. Поряд з цим інструктори мали право здійснювати розвідувальну діяльність і навіть здійснювати повстання в підтримку Директорії тощо [13.-X-XII]. О. Доценко подає також детальний аналіз перебігу військового рейду в цілому і окремих операцій зокрема. Значний інтерес складають опубліковані ним документи про перебіг переговорного процесу українського проводу з більшовиками у листопаді-грудні 1919 р., який свідчить, що керівництво УНР не втрачало надії порозумітися з керівництвом РСФРР. Поряд з цими матеріалами звертають на себе увагу документи про повстанські загони, які діяли окремо від української армії.

У своїй книзі генерал Ю. Гютюнник – заступник командувача Дієвої армії УНР М. Омеляновича-Павленка ставить під сумнів необхідність ліквідації регулярного українського фронту. Він вважав її передчасною, оскільки вже у другій половині грудня Добровольча армія

безладно відступала на південний схід. За словами Ю. Тютюнника, українські загони фактично підганяли ворога, але не намагалися творити українську владу на звільненій території. “Верховною владою визнавався український уряд, – наголошував він, – але ніхто не знав, де він є” [9.-С.35].

Розглядаючи спробу об’єднання Дієвої армії з УГА, переговорний процес з цього приводу і таємну угоду від 24 грудня 1919 р., Ю. Тютюнник аналізує причини, що завадили цьому об’єднанню. Він вважає, що на заваді цьому процесу стала партизанська діяльність Дієвої армії УНР, а також швидкий наступ Червоної армії, яка врзалася клином між частинами Зимового походу, які відійшли на схід. У результаті УГА залишилася на місці й фактично опинилася між радянською і Добровольчою арміями [9.-С.35].

У збірнику пам’яті Симона Петлюри, який вийшов друком у Празі у 1930 р., вміщено ґрунтовний нарис В. Прохода “Вождь і військо”, в якому послідовно розглядаються вісім етапів військового будівництва доби українських національно-визвольних змагань. Шостим – виділений період Зимового походу, в якому, за словами В. Прохода, “наша армія доказала, що з ворогами незалежної України можна боротися при всяких обставинах” [18.-С.143]. Підкреслюючи “надзвичайне” значення “національно-освідомлюючої ролі Зимового походу”, автор нариса зазначає, що його наслідком стали численні повстання навесні 1920 і наступних років. Одночасно В. Прохода наголошує, що успішний рейд на Київ у 1920 р. “польської та української армії можна пояснити тією великою допомогою, яку виявило саме населення України у формі повстання та руйнуванні тилів російської совітської армії” під час Зимового походу [18.-С.144]. В. Прохода, як і більшість безпосередніх учасників цієї військової акції, заперечує, що це був “марш одчаю, марш проти розуму” і пекреслює, що Зимовий похід був “маршем віри в свою перемогу”. “Не жалости до себе й допомоги у населення України шукали лицарі Зимового походу, – наголошує він, – а навпаки, вони йшли як оборонці правди й чести своєї нації, вони передавали населенню віру в правоту свого діла, вони утворили легенду про найбільшого борця за незалежність України Симона Петлюру, вони пронесли перед очима народних мас національний прапор Української Народної Республіки”. На такому трактуванні значення Зимового походу наголошує у своєму нарисі В. Прохода, оскільки напередодні рейду, за його словами, “затуркане радянщиною всяких напрямків населення України з здивованням питало: “Хіба у Петлюри ще є військо?” [18.-С.143-144].

У праці учасника Зимового походу прем’єр-міністра УНР І. Мазепа “Україна в огні й бурі революції” Зимовому походу присвячено більша половина другого тому. Автор аналізує значення рейду в ході визвольної боротьби українського народу, широко висвітлює основні проблеми партизанського рейду у денікінському і більшовицькому запіллі, детально розглядає головні події напередодні рейду, чисельність, кадровий склад, перебіг бойових дій тощо. Так, зокрема, посилаючись на данні М.Омельяновича-Павленка, він зазначає, що українська армія, яка налічувала у поході 5 тис. чоловік, “двічі пройшла туди і назад через район між Бугом і Дніпром” і жодного разу “не схилила прапору Української Народної Республіки ні вправо, ні вліво” [1.-С.370].

Видання доповнене також “Уривком з реферату на святі 15 річниці Зимового походу, улаштованому українською еміграцією у Празі 18 грудня 1934 р.”, який був опублікований у львівському календарі-альманасі “Дніпро” на 1936 р. Аналізуючи Зимовий похід з відстані подій, І.Мазепа зазначає, що “це була партизанська форма боротьби нашої армії”. Він наголошує, що “за п’ять місяців свого мандрування по Україні армія Зимового походу побувала майже у всіх закутках головно Правобережної України”, не маючи при цьому “ніякого організованого запілля” і “постачала себе виключно за допомогою українського населення”. Характеризуючи Зимовий похід як “партизанщину в правдивому значінні цього слова”, І.Мазепа підкреслює, що він принципово різнився від інших форм партизанської боротьби доби визвольних змагань, оскільки на відміну від дій “різних самочинно озброєних груп, що вели всякого роду самочинні операції й уникали наказів головного командування”, наголошує автор, похід був “акцією організованих, свідомих борців за волю України” [1.-С.501].

Питання військової політики та стратегії партизанської боротьби І.Мазепа продовжує розглядати у своїх працях “Зимовий похід і партизанський рух на Україні в 1919 р.”, “Огнева проба: Українська політика й стратегія в добу Зимового походу, 1919-20” [19; 20].

Окремою проблемою цієї важливої теми слід вважати вивчення становища Української галицької армії та підписання 24 грудня 1919 р. її командуванням договору про об’єднання з Дієвою армією УНР, який, на жаль, не був реалізований. У зв’язку цим слід відзначити, що восени 1919 р. командування Української галицької армії та диктатор ЗУНР Є.Петрушевич, як зазначає І.Мазепа, “твердо стояли” на тому, що Україну “може врятувати тільки союз з Денікіним” [1.-С.291]. Отже, політичні та тактичні міркування, на думку більшості дослідників, завадили українському проводу об’єднати свої сили напередодні листопадової катастрофи.

Певним підсумком публікації спогадів учасників подій можна вважати працю “Зимовий похід: Слово групи лицарів Українського Залізного Хреста”, видану у 1940 р. групою учасників Зимового походу. В роботі опубліковано список командного складу Армії УНР у Зимовому поході, ретроспективний огляд всієї військової акції, здійснений на основі праці М. Омеляновича-Павленка, показано основні бойові операції української армії, проведені під час рейду тощо [21]. Це видання можна характеризувати як короткий конспект військової операції – Зимовий похід, оскільки він включає хроніку рейду, аналіз і стратегію основних бойових операцій. Так, зокрема характеризуючи початковий етап (другу половину грудня 1919 р. та початок січня 1920 р.), автор зазначає, що українська армія була “мало рухливою завдяки великій кількості тифозно-хворих та браку коней”. Тому в цей час “команда армії старанно оминає більш ризикованих сутичок з ворогом, щоб дати змогу військові зосередитись, оновити свої фізичні та моральні сили”. Саме в цей період, за словами автора, проводиться “реконструкція армії” [21.-С.12]. Одночасно українські бійці, які знаходилися у заплілі білої армії на території України, що “не могло не імпонувати” їм, намагалися розвинути “якнайбільшу динаміку, формуючи все нові та нові партизанські відділи й очищуючи, таким чином, все більш терени” рідної землі [21.-С.13].

Командування Дієвої армії УНР, як засвідчують учасники походу, пробували “використати червоних на фронті проти білих, але вони не змогли належно це зробити, завдяки ще малій своїй боєздатності”. Проте в подальшому не припиняли подібних спроб. Наголошувалося, що “повстанча армія, хоч у тому часі й нечисленна (від 4 до 5 тис.) все таки у такій кількості не могла б оперувати нараз, тому команда її вперше вживала маршу роз’єднаними дивізіями”. Таке становище тривало протягом 22 січня – 13 лютого 1920 р., коли “знов постановлено з’єднати всі частини для переходу через Дніпро на Полтавщину” [21.-С.13].

У книзі, як і більшості досліджень про Зимовий похід, значна увага приділяється військовій операції під Вознесенськом, який мав “як тактичне, так і національно-моральне” значення. Підкреслюється, що завдяки успіху “біля Вознесенська армія здобула зовсім нову стратегічну ситуацію”, оскільки “намічена ще за Дніпром акція шукання з’єднання з новими українськими формуваннями стає тепер не байкою, а річчю цілком реальною, хоч терен діяльності тих формацій був відділений від армії порядними силами червоних” [21.-С.15].

Як і в праці М. Омеляновича-Павленка, у згаданому виданні приділяється увага не лише спробам порозуміння з командою УГА у грудні 1919 р., але й спільним військовим діям з окремими частинами галицької армії. Зокрема, йдеться про “солідно організовану галицьку кінну бригаду от. Шепаровича”, яка з “кількома іншими частинами УГА” ще на початку квітня пробивалася до повстанчої армії УНР. Як зазначає автор, ще “дві бригади УГА (3 і 2) місяць як постановили приєднатися до армії ген. О. Павленка, але ситуація цьому не сприяла” [21.-С.16].

У книзі генерала О. Удовиченка “Україна у війні за державність: Історія організації і бойових дій Українських збройних сил 1917-1921”, яка побачила світ у 1954 р. у Вінніпезі і була перевидана в Україні у 1995 р., міститься чимало узагальнюючих фактів. Зокрема, автор наводить ряд цифр, які дають підстави більш аргументовано оцінити значення Зимового походу. Він зазначає, що за час рейду українські дивізії пройшли понад дві з половиною тисячі кілометрів, що в середньому складає 16,5 кілометрів щоденно. У цей час, за даними О. Удовиченка, українські військові формування одержали перемогу у понад 50 боях з ворогом, здобули низку міст і містечок як у Лівобережній так і Правобережній Україні [22.-С.178].

У 1960 – 1970-х рр. у часописах “Тризуб” (Париж) та “Вісті комбатанта” (Торонто) було опубліковано чимало спогадів учасників Зимового походу. Серед них слід згадати, зокрема, мемуари начальника штабу командуючого Зимовим походом А. Долуда “Зимовий похід 1919–1920 рр.”, командирів різних військових підрозділів, які брали участь у рейді: О. Вишнівського “Трагедія 3-ої дивізії Армії УНР”, Т. Грінченка “50-ті роковини закінчення Зимового походу”, О. Загородського “Зимовий похід”, В. Задояного “Зимовий похід дієвої Армії УНР в заплілі ворога з 6.12.1919 до 6.5.1920: його моральні і матеріальні бази”, І. Зубенка “В 40-і роковини Зимового походу”, І. Козака “Перший Зимовий похід”, М. Кураха “Чи Січові Стрільці брали участь у Зимовому поході”, В. Проходи “Зимовий похід армії УНР”, В. Сім’янціва “В Зимовому поході” [23-32]. У більшості з них знаходимо данні про бойові дії, учасників різних військових операцій, уточнення щодо їх проведення, імена бойових командирів, чисельний склад того чи іншого військового формування тощо. Так, зокрема, в публікації О. Вишнівського “Трагедія 3-ої дивізії Армії УНР”, увага прикута до однієї з бойових акцій Зимового походу – боїв у районі м. Житова [23].

Спогади учасників Зимового походу та аналітичні матеріали військових істориків увійшли до збірника “У 50-річчя Зимового походу Армії УНР, 1919-1920”, який побачив світ у Нью-Йорку у 1973 р. Поряд з опублікованими раніше мемуарами М. Омеляновича-Павленка, М. Крата, В. Сім’янціва та інших, до видання увійшли спомини П. Дяченка командира полку Чорних

запорожців, О. Кординовича – хорунжого 3-го Окремого кінного полку, Л. Кемпе – старшини Запорізького корпусу, учасників різних бойових операцій в запллі денікінських та більшовицьких військ [33.-С.166-195, 156-162, 163-165 та ін.].

В оцінці сучасного дослідника В. Солдатенка, події кінця 1919 – початку 1920 рр. названо “яскравими сторінками, які об’єднуються синтетичною назвою “Зимовий похід”, що розпочинають “останній період Української революції” [33.-С.362]. Вчений на основі праці І. Мазепи реконструює перебіг Зимового походу, при цьому зазначаючи, що “прослідкувати рейд цих сил по денікінських, почасти і більшовицьких тилах, дуже складно, як непросто визначити реальну користь всього заходу”. В. Солдатенко, подекуди критично оцінюючи політичну позицію І. Мазепи, наголошує: “В кінцевій оцінці І. Мазепи, що відшукав аж у середині квітня 1920 р. українські військові частини в районі Єлисаветграда, превалює не науковий, а політично-ідеологічний, пропагандистський підхід, сполучений із симпатіями до справи, в якій реалізувалися власні задуми і зусилля” [34.-С.366].

Водночас дослідник звертає увагу, що І. Мазепа “вважає відповідною революційним ідеалам українства лише боротьбу армії Зимового походу”. Це приводить В. Солдатенка до висновку, що “всі інші прояви повстанської боротьби” І.Мазепа визнає “зрадою цих ідеалів, або ж, принаймні, об’єктивно шкідливими для української справи” [34.-С.363].

Даючи оцінку Зимовому походу, сучасний дослідник доби Директорії УНР В. Яблонський зазначає, що успішні бої, які проводила українська армія у більшовицькому та денікінському запллі, сприяли подальшому посиленню розчарування українського населення і, насамперед, селянства у радянській владі. Він, зокрема, наголошує, що воно “на відміну від 1919 року, не поспішало брати участь у творенні місцевої більшовицької влади”. Водночас В. Яблонський наводить факти, які свідчать, що після звільнення Армією УНР території України від денікінських військ, “більшовицька влада не встановлювалося від декількох днів до двох-трьох місяців”. “Навіть у районах, які контролювали більшовики, – наголошує він, – населення переважно користувалося українською валютою”. Він пояснював це тим, що “більшовицькі грошові знаки швидко знецінювались, і селяни фактично почали продуктову блокаду міст” [2.-С.131].

В. Яблонський звертає увагу на те, що під час Зимового походу командування Добровольчої армії “намагалось налагодити контакти з Українською армією та урядом”, в той час як “більшовики відкидали всі спроби українського уряду якимось порозумітися”. Аналізуючи різного роду переговорні процеси українського проводу, в тому числі і у Варшаві, які відбувалися у ході Зимового походу, В. Яблонський дотримується думки, що їх метою було виграти час для збільшення і консолідації військових формувань Дієвої армії УНР. Він, зокрема, зазначає, що таємна нарада у Вінниці 24 грудня 1919 р. за участі генералів М. Омеляновича-Павленка та А. Кравса “про нове об’єднання частин Наддніпрянської армії та частин так званої Червоної УГА... дала поштовх до подальших консолідуючих процесів” [2.-С.131-132].

В. Верига у своїй праці “Визвольні змагання в Україні. 1914–1923” розглядає одну з контраверсійних тем, яка торкається долі Січових Стрільців у період до Зимового походу і під час його. Він, зокрема, звертає увагу, що після рішення на засіданні уряду і представників війська 6 грудня 1919 р. “ліквідувати регулярний фронт” і, виходячи з директиви Головного отамана від 23 листопада про самодемобілізацію військових частин”, старшини Січових Стрільців “одногосно рішили здемобілізувати корпус і залишити всім вільну руку: або приєднатися до повстанчої армії, яку складав генерал Омелянович-Павленко, або повернути додому” [35.-С.178]. Одночасно В. Верига звертає увагу, що частина Січових Стрільців, які не пішли у партизанський рейд, були захоплені поляками і відправлені у табори для інтернованих, де більшість загинуло від тифу. В. Верига наголошує, що саме таким трагічним способом “формально розв’язано Корпус Січових Стрільців, що був основою визвольних змагань України” [35.-С.179].

Вчений детально аналізує перебіг Зимового походу, і солідаризується з думкою військового дослідника Л. Шанковського [36.-С.231-233], що “в районі між Бугом і Дністром була повна перевага українських сил над силами ворога...”. Як зазначає В. Верига, ця перевага не була використана з тим, щоб “зайняти Одесу і створити Південний український фронт з опертям на Чорне море, звідки було б сполучення зі світом, зацікавленим у поваленні большевиків” [35.-С.183]. Як і більшість українських вчених, він звертає увагу, що український провід не використав значний військовий контингент поза Україною. Йдеться, зокрема, про українських військовополонених в Італії, “з яких 40 тис. зголосилися до УГА і тільки чекали своєї відправки в Україну” [35.-С.183].

Підсумовуючи дослідження Зимового походу, В. Верига наголошує, що учасники рейду “зуміли перетривати у ворожому тилу виїмково сніжну і холодну зиму тільки завдяки незмірному героїзму та відданості ідеї української державності”. За його словами, велику допомогу учасникам походу надавало українське населення, яке “відплачувало большевикам за свої кривди постійною допомогою учасникам Зимового походу” [35.-С.187].

Водночас, на думку В. Вериги, партизанський рейд не дав бажаного успіху, оскільки “його провідники не зуміли об’єднати численні повстанські загони під однією командою і за одним планом боротьби за визволення України з-під московсько-більшовицького панування”. Вчений називає також інші причини неефективності рейду: “Зимовий похід не був належно розпланований під мілітарним, політичним оглядом”, “величезні простори Правобережжя після Добровольчої Армії тижнями залишалися без жодної влади”, “не все було зроблено, щоб об’єднатися з Українською Галицькою Армією” тощо [35.-С.187].

Військовий історик Л. Шанковський за матеріалами преси, мемуарами та іншими джерелами систематизував статистичні і хронологічні данні про Зимовий похід. Він, зокрема, зазначає, що військові підрозділи під керуванням М. Омеляновича-Павленка пройшли 2500 км (16,5 км денно), провели 50 боїв, “не рахуючи прориву через фронт 14-ої більшовицької армії, здобували міста й містечка (Умань, Сміла, Канів, Золотоноша, Жовнин, Бобринець, Долинська, Новий Буг, Вознесенське) з цілою військовою базою 14-ої армії, Ольгопіль і багато інших, брали сотні й тисячі полонених, у тому числі 41-ої, 45-ої і 46-ої советської дивізії у Тульчині, та провели велику пропагандивну працю серед населення” [36.-С.178].

Остання теза автора нам видається особливо важливою, адже протягом Зимового походу українські військові підрозділи нерегулярними, а партизанськими діями не лише добивалися успіху, а й продемонстрували українському населенню, що армія УНР продовжує боротьбу і досить ефективно. Національне піднесення, як свідчать більшість учасників рейду, було досить відчутним. І можна констатувати, що саме під час походу популярність українського проводу, насамперед С. Петлюри, не лише зросла, але й надовго закріпилася в українській свідомості.

У 1990-х – на початку ХХІ ст. з’явилася низка публікацій військових фахівців, присвячених Першому Зимовому походу Армії УНР, серед них слід виділити статтю Л. Загороднюка “Зимові походи Армії УНР: Перший Зимовий похід (6 грудня 1919 – 5 травня 1920 рр.). Другий Зимовий похід (4-21 листопада 1921 р.)”, в якій узагальнено попередні дослідження науковців [37].

Підсумовуючи аналіз вивчення кола питань, присвячених Першому Зимовому походу в українській історіографії, можна констатувати, що переважна більшість дослідників та воєнних істориків і мемуаристів дійшли висновку, що цей військовий рейд Дієвої армії УНР об’єднав нечисленні сили української армії, яка опинилася у безвихідному становищі, продемонстрував непереможне бажання українських військових будь-що продовжувати боротьбу і проти більшовиків, і проти добровольців.

Можна погодитися із думкою, висловлену в історіографічному нарисі “Забута і втрачена незалежність” В. Капелюшним, який зауважив, що “відчутною є потреба у написанні фундаментальних військово-історичних праць про добу 1917-1921 рр.” [38.-С.485]. Нам видається необхідним по-новому, з урахуванням численного кола джерел, що залучені останніми роками до наукового обігу, всебічно висвітлити події військової історії України доби визвольних змагань, серед яких яскравою сторінкою є Перший Зимовий похід. Варто було б більш докладно дослідити та проаналізувати увесь перебіг цього військового рейду, детальніше зупинитися на персональному складі військових формувань, їх кількості та участі у бойових діях з червоноармійськими і денікінськими частинами. Варто було б також проаналізувати причини та наслідки неузгодженості дій і протистояння між УГА та Дієвою армією УНР, неспроможності організувати спільні дії цих з’єднань та визначити коло питань, яке унеможливило об’єднання українських армій у 1919 р.

Джерела та література

1. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. – К., 2003.
2. Яблонський В. Від влади п’ятьох до диктатури одного (історико-політичний аналіз Директорії УНР). – К., 2001.
3. Зимовий похід // Око (Каліш). – 1921. – № 9/10.
4. Значіння Зимового походу // Око (Каліш). – 1921. – № 9/10.
5. Битинський М. Во ім’я вірності, честі і слави (У 15 річницю Зимового походу) // Гуртуймося (Прага). – 1935. – № 1.
6. Паліїв Зимовий похід // Літопис Червоної Калини (Львів). – 1935. – № 6; № 7/8.
7. Певний П. За волю та державність: Похід українських армій в запілля ворога з 5 грудня 1919 по 5 травня 1920. – Станіславів, 1920. – Кн. 1.
8. Трутенко В. 3-тя Залізна дивізія з початку Зимового походу. – Б.м.; б.р.
9. Тютюнник Ю. Зимовий похід 1919–1920 рр. – К., 1923. – Ч. 1.
10. Феденко П. Фермент нації (з приводу роковин походу 6.XII. 1919 – 6.V.1920) // Вільна Україна (Львів – Київ). – 1921. – № 1.
11. Филонович В. Зимовий похід // Гуртуймося (Прага). – 1935. – № 1.

12. Чижевський Г. Коротка історія 3-ої Залізної дивізії. 1919 – 1.VI. 1922. – Каліш, 1922.
13. Доценко О. Зимовий похід (6.XII. 1919. – 6.V. 1920). – Варшава, 1932.
14. Монкевич Б. Чорні запорожці: Зимовий похід й остання кампанія Чорних Запорозжців. – Львів, 1929.
15. Омелянович-Павленко М. Зимовий похід (6.XП.1919 – 6.V.1920 рр.) // За державність: Матеріали до історії війська українського. – Каліш, 1929.
16. Історія українського війська (від княжих часів до 20–х років ХХ ст.) – Львів, 1992.
17. Зимовий похід. 6.XII.1919 – 6.XП.1924. – Прага, 1924.
18. Прохода В. Вождь та військо // Збірник пам'яті Симона Петлюри. – К., 1992.
19. Мазепа І. Зимовий похід і партизанський рух на Україні в 1919 р. // Календар-альманах Дніпро на переступний рік 1936. – Львів, 1935.
20. Мазепа І. Огнева проба: Українська політика й стратегія в добі Зимового походу, 1919 – 20. – Прага, 1941.
21. Зимовий похід: Слово групи лицарів Українського Залізного Хреста. – Прага; Нью-Йорк, 1940.
22. Удовиченко О. Україна у війні за державність: Історія організації і бойових дій Українських збройних сил 1917 – 1921. – К., 1995.
23. Вишнівський О. Трагедія 3-ої дивізії Армії УНР. – Мюнхен; Детройт, 1963.
24. Грінченко Т. 50-ті роковини закінчення Зимового походу // Вісті комбатанта (Торонто). – 1970. – № 5.
25. Долуд А. Зимовий похід 1919 – 1920 рр. // Український комбатант (Новий Ульм). – 1958. – № 7.
26. Загородський О. Зимовий похід // Український комбатант (Новий Ульм). – 1955. – № 3.
27. Задояний В. Зимовий похід дієвої Армії УНР в запілля ворога з 6.12.1919 до 6.5.1920: його моральні і матеріальні бази // Тризуб (Париж). – 1966. – № 41.
28. Зубенко І. В 40-і роковини Зимового походу // Тризуб (Париж). – 1960. – № 2; № 5; № 6.
29. Козак І. Перший Зимовий похід // Вісті комбатанта (Торонто). – 1963. – № 1.
30. Курах М. Чи Січові Стрільці брали участь у Зимовому поході // Вісті комбатанта (Торонто). – 1961. – № 1/2.
31. Прохода В. Зимовий похід армії УНР // Тризуб (Париж). – 1969. – № 56.
32. Сім'янців В. В Зимовому поході // За державність: Матеріали до історії війська українського. – Торонто, 1966. – Зб. 10; Зб. 11.
33. У 50-річчя Зимового походу Армії УНР, 1919–1920. – Нью-Йорк, 1973.
34. Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1918 – 1920 рр.). – К., 1999.
35. Верига В. Визвольні змагання в Україні, 1914–1923 рр.: У 2 т. – Львів, 1998. – Т. 2.
36. Шанковський Л. Українська Армія в боротьбі за державність. – Мюнхен, 1958.
37. Загороднюк Л. Зимові походи Армії УНР: Перший Зимовий похід (6 грудня 1919 – 5 травня 1920 рр.). Другий Зимовий похід (4-21 листопада 1921 р.) // Військо України. – 1999. – № 11/12.
38. Капелюшний В. Здобута і втрачена незалежність: Історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.). – К., 2003.

Summary

In the article suggested different assessments of Ukrainian scientists on Winter Campaign of UNR Army are analyses, contradictory aspects of this military march are revealed. The task has been set up to determine the issues having been ignored by researchers until now and which require further disclosing in the scientific literature.

О.О. Баковецька

ПРОБЛЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПРЕСИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ 1991–1998 рр.)

У 90-х роках ХХ століття серед законів, указів, законодавчих і підзаконних актів, які стосувалися вищої освіти, першочергового розгляду в даному контексті потребує Указ Президента України Л. Кучми, підписаний у 1995 році, “Про основні напрями реформування вищої освіти в Україні”, а також 4 постанови, які виходили після цього Указу протягом 1995–1997 років.

Зміст цього указу зводився до такого: враховувалась необхідність збереження рівноваги між кількістю випускників загальноосвітніх шкіл і кількістю місць, які надаються державою цим випускникам для включення їх в продуктивну діяльність суспільства; також бралось до уваги